

privredu sa sistemom konkurencije, sistematsku nauku, kakvu povijest do tada nije poznavala, specijalizaciju, prosvjećenje masa, bogatstvo i visoki životni standard masa, ali kao posljedicu svega toga kaotične prilike u proizvodnji, nevjeru masa, pojačava društvene suprotnosti, klasnu podjelu i klasne borbe, napuštanje, i od strane protestantskih crkava, naročito engleskih i američanskih, skoro svih crkvenih dogmi. Predstava o Bogu se mijenja. Bog više nije ništa apsolutno, nego nešto korisno, nešto što pozitivno utiče i ako postoji samo fiktivno i hipotetički, nešto što bi trebalo izmisliti, kad nebi postojalo, kako kaže Voltaire. Relativizam i pragmatizam u vjerskim stvarima, a velike mogućnosti napretka nauke i materijalne kulture stvorili su vjeru u neprestani napredak privrede, društva, znanja i kulture. Materijalna kultura je sve više uticaja vršila na psihologiju masa, izazivajući težnju za blagostanjem, ali i jednu novu filozofiju u kojoj je novac postao živac svega. Razvoj protestantizma je doveo kršćansku religiju do racionalnih i praktičnih shvaćanja. Kršćanstvo se počelo cijeniti ne kao religija apsolutnoga nego kao sredstvo sa kojim se postižavaju praktični rezultati u životu. Kršćanska etika je postala poslovna etika kapitalističke klase. Za to što netko pripada izvjesnoj kršćanskoj crkvi ili sekti, (ili slobodnim zidarima, koji su također nastali na terenu protestantizma), on postaje poslovno, kreditno sposoban, uživa glas solidnog poslovnog čovjeka.

Ovo kaotično duhovno stanje modernog čovjeka, pojačano klasnim suprotnostima, izaziva prirodnu reakciju, napuštanje vjere u ljudski razum, vraćanje mistici, i to ili vjerskoj (katoličkoj) ili rasnoj i nacionalnoj, i pokušaje, da se pojedinac veže ostrim vanjskim vezama kao pripadnik religije, rase, nacije ili države. U takvim prilikama reformacija proživljava opet, kako to pokazuje Njemačka, svoje herojske dane, pritisnuta na jednoj strani od države, na dru-